

244

Gondos Ernő: Ízlésalakzatok

Olyan könyvről kell beszámolnom, amellyel különböző változataiban már több ízben találkoztam: jelen voltam a kutatás startjánál, láthattam a beérkező dokumentumanyagot, nézegethettem a számítógép készítette táblázatokat, előzetest írtam róla „Az olvasó munkásért” című módszertani útmutatóban és végül előszót is ehhez a könyvhöz. Nem lehet hagyományos módon bemutatni, hiszen ebben a könyvben *Gondos Ernő* eredményesnek ígérkező kutatásához még csupán az „adatbank” áll rendelkezésünkre. Azaz, valamivel mégis több: a rendezett adatok és a szerző „Ízlésalakzatok” című tanulmánya egy-két fontos dolgot azért elárul a kutatásról, melynek célja az olvasók választásaiban megmutatkozó ízlésformációk feltárása.

Egy ország lakosságának legkedvesebb olvasmányai között leggyakrabban szereplő tíz irodalmi mű még elég keveset árul el ennek az olvasótábornak az ízléséről. A titkot akkor fejthetjük meg, ha megvizsgáljuk, hogy a lakosság különböző társadalmi helyzetű, iskolai végzettségű, korú, nemű, lakóhelyű, családi állapotú rétegei milyen arányban olvassák és jelölik maradandó élményként ezeket a műveket. Eredményül már tíz mű esetében is rendkívül különböző alakzatokat kapunk. Tulajdonképpen ezt a kísérletet végezte el *Gondos Ernő* nagyban, 333 könyvvel, kilenczized részben regényekkel. Mint a hazai olvasáskutatók közül már néhányan tették, *Gondos* is fontos mutatóként kezelte egy-egy mű olvasottsági és kedveltségi hányadosának arányát, amit ő hatásfoknak nevezett el. (Arról a könyvről, amelyet ezren olvastak, de csak kétszázan emlékeztek rá mint maradandó élményre nem mondhatjuk, hogy olyan hatásos, mint az a mű, amelyet ugyan csak kétszázan olvastak, de közülük száz említ a legkedvesebbek között.) Az olvasottsági és kedveltségi arányok mellett a könyv kilenczized részét kitevő táblázatos anyagban, az adatbankban, a hatásfok értékei is helyet kapnak. *Sárdy Péter* matematikus segítségével a kutató még egy ennél érdekesebb mutatót is alkalmaz: az olvasói tudatban maradandó élményként (együttes előfordulásuk gyakorisága alapján) megjelölt műveket egymással is jellemzi, mégpedig matematikai módszerrel. Pontosabban: a műélményeket műélményekkel jellemzi, s ennek eredményeként külön táblázatban állanak előttünk a művekhez legjobban „hasonló” és a tőlük „legtávolabb álló” alkotások.

Gondos Ernő ezt a gazdag adattárat elsősorban könyvtárosoknak ajánlja; nemcsak azért, mert tőlük kapott segítséget az adatgyűjtésben, hanem azért is, mert *tőlük várja e munka gyakorlati ellenőrzését* is. Az adatbank különösképpen az olvasmányajánló tevékenységben lehet azoknak a könyvtárosoknak a segítségére, akik hozzáértéssel alkalmazzák ezeket az adatokat, s nem valami örökérvényű logaritmus-táblázatként. Ez a segédeszköz csak a számok között összefüggéseket kereső, s azokat a helyi viszonyokra alkalmazó könyvtáros kezében „működik”. A továbbiakban „működés közben” mutatom be ezt a kitűnő segédeszközt.

Bizonyos rétegek irodalmi ízléséről a rétegvizsgálatok eredményei alapján már van némi benyomásunk, de a tisztviselők, alkalmazottak, középszintű szakemberek, háztartásbeliek és nyugdíjasok irodalommal való kapcsolatáról még igen keveset tudunk. *Gondos* mintája, mely 2688 könyvtárhasználót és könyvesbolti vásárlót foglal magába, ezeket a rétegeket is felöleli. A táblázatok jó lehetőséget kínálnak arra, hogy összehasonlítsuk az egyes társadalmi rétegek rendszeres olvasóinak ízlését. A munkások körében végzett vizsgálatokhoz 17 szakértővel rangsoroltattunk 10 különböző értékű művet. Ezek közül hat regény „anyakönyvi adatait” az *Ízlésalakzatok* is tartalmazza. A hat irodalmi műnek — melyek értékskálát is képeznek — kedveltségi arányát négy különböző ízlésszintű társadalmi rétegnél kerestük ki a táblázatban. (A művek címe után zárójelben a 17 szakértő átlagosztályzatát közöltük. Értékelésük 0-tól 9-ig terjedhetett.)

	A kedveltség aránya (%)			
	értelmiség	tisztviselők	munkások	parasztk
Anna Karenina (8,55)	26	30	21	33
Akiért a harang szól (6,57)	31	33	20	13
Húsz óra (5,56)	12	10	3	9
A kőszívű ember fiai (3,26)	22	24	34	49
Piszkos Fred (1,20)	9	6	14	9
Sellő a pécseyűrűn (0,13)	17	21	25	33

A szakértők véleményét az értelmiségnél tapasztalható „kedveltségi” arányok közelítik meg legjobban a négy réteg közül, de Jókai és Sánta, Rejtő és Berkesi regényeinek helycseréivel nagy eltérések adódnak a szakértők és a négy közül a legfej-

lettebb ízlésű réteg között. A tisztviselők az értelmiséghez hasonlóan értékelték ezt a hat művet, a táblázatunkban nem szereplő alkalmazottak viszont a munkásokhoz hasonlóan „szavaztak”. Jellemző a parasztoknak a többi rétegtől nagy mértékben eltérő viszonya Jókaihoz, de jellemző körükben Tolsztoj és Sánta e műveinek viszonylag magas értékelése is. (Ne feledjük azonban el: a mintában „könyves” parasztok szerepelnek!)

Nézzük meg ugyanennek a hat műnek a rokonságát és a tőlük legtávolabb álló műveket! Azt várnánk, hogy a legértékesebb mű rokonai között találjuk a legértékesebb műveket, „taszítottjai” között pedig a legkevésbé értékelteket. Nem így van. A legértékesebb rokonsággal a Sánta regény rendelkezik: Cseres, Darvas, Szolzsenyicin, Marx, Sarkadi, Gorkij művei állnak a Húsz órához legközelebb. A Tolsztoj regény rokonai között két másik Tolsztoj és két Stendhal regény mellett két jóval alacsonyabb értékű mű található. Az igazi különbség azonban a két regény taszítottjai között van. A Sánta regény túlnyomórészt lektűröket taszít, az Anna Karenina May, Rejtő könyvei mellett Mándy Iván, Golding, Lem és Čapek műveit is. Miféle következtetést vonjunk le ebből? Hogy a Sánta regény az értékesebb a két „versengő” mű közül? Nem! A jelenség magyarázata abban keresendő, hogy a mintában szereplő Húsz óra olvasóinak viszonylag nagyrésze olvasta ezt a regényt Cseres, Szolzsenyicin és Gorkij befogadási szintjén, míg az Anna Kareninát a Sánta regénynél jóval nagyobb és heterogénebb ösetételű olvasóréteg tagjai többféle-képen értelmezték; sokan csak olyan lektűr szinten olvasták, mint a „rokonai” között szereplő Tűzistennő Hawaiiban címűt. A Hemingway regény mérlege a Húsz óráéhoz hasonló, vagyis a vonzottak sokkal értékesebbek, mint a taszítottak. Érdekes a helyzet a Rejtő regénynél. A mérleg nyelve lebeg, de másképpen mint a Tolsztoj regénynél, mert itt mind a vonzottak, mind a taszítottak kevésbé értékesek. A Jókai regény hozzá hasonló szintű könyveket vonz, de a taszítottak között Sartre, Golding, Camus, Lengyel József, Faulkner és Semprun művei is szerepelnek. A hat közül egyértelműen negatív mérlege csak a Sellő a pecségyűrűn-nek van. A taszítottjai névsora Miller, Nagy Lajos, Proust és Updike műveket is magába foglal, míg a kapcsolódók alig haladják meg a Berkesi regény színvonalát. Az ilyenfajta mérlegkésítések igen hasznosak lehetnek az olvasmányajánlásokban. A könyvtárosok egy része ugyanis gyakran „korán örül”, s egy-egy tetszéssel fogadott értékes irodalmi mű „sikerén” felbuzdulva hajlamos bármilyen más, színvonalasat ajánlani, s ezzel könnyelműen viharba juttatni az eddig még csak a part mentén hajózó, még bizonytalan ízlésű olvasót.

Feltűnhetett az olvasónak, hogy következetesen művekről és nem szerzőkről írok. Erre éppen a Gondos-féle táblázatok tanulságai készítettek. Bár éppen Berkesi, Jókai és Tolsztoj, de még sok más író esetében is tapasztalhatjuk, hogy a rokon művek között elsősorban ugyanannak a szerzőnek a művei szerepelnek, sok más író esetében más tendenciát figyelhetünk meg:

	Hatásfok (olvasottság, kedveltség) % max. 1,00			
	parasztság	munkások	alkalmazottak	értelmiség
Kosztolányi				
Aranysárkány	0,26	0,16	0,16	0,14
Édes Anna	0,40	0,20	0,18	0,22
Néró	0,00	0,17	0,18	0,21
Szilvási				
Albérlet a Síp utcában	0,44	0,21	0,31	0,16
Egyszer-volt szerelem	0,32	0,20	0,25	0,08
Apassionata	0,58	0,40	0,29	0,32
Tolsztoj				
Anna Karenina	0,54	0,40	0,39	0,40
Háború és béke	0,45	0,43	0,37	0,49

A táblázat adatai alapján eléggé merésznnek nevezhetjük azokat a kijelentéseket, amelyek általában Szilvási, Tolsztoj vagy Kosztolányi olvasottságáról és kedveltségének arányairól szólnak. El kell fogadnunk, hogy egy-egy író művei többé-kevésbé egymástól független életet élnek, mivel olvasóik egyes rétegei más-más elemükre, szférájukra reagálnak élesebben.

Az azonos iskolai végzettségű értelmiségi rétegek ízlésszintjében az „Értelmiség, olvasás, könyvtár” vizsgálatban nem rögzíthettünk igazán nagy különbségeket. Ha ízlésük szintje hasonló is, irodalmi tájékozódásuk jellege lényegesebben eltérhet. Mivel Gondos jó érzékkel elkülönítette az értelmiségiéik közül a pedagógusok és a műszakiak csoportjait, erre is kereshetünk egy-két példát tíz mű olvasottságának és

hatásosságának összevetésével. A tíz mű közül tapasztalhattunk jelentékeny eltéréseket:

	Olvasottság (%)		Hatásfok (0–1,00)	
	pedagógusok	műszakiak	pedagógusok	műszakiak
Légy hű önmagadhoz	59	43	0,63	0,55
Oroszlánkölykök	69	59	0,43	0,59
Akiért a harang szól	74	62	0,41	0,51
Háború és béke	75	69	0,56	0,40
Elfújta a szél	54	50	0,29	0,51
Emberi sors	54	40	0,40	0,45

A különbségek nyilvánvalóak. Az olvasottsági arányoknál csak az *Elfújta a szél* esetében közelítik meg a műszakiak a pedagógusokat, de nem ez jelenti az igazi különbséget, hanem a hatásosságban tapasztalható arányeltolódások.

Sajnos, a vizsgált, nem szépirodalmi művek viszonylag alacsony olvasottsága miatt a táblázatok ezekre a művekre nem adnak ilyen részletes bontást, s így a két kultúra vitához az Ízlésalakzatok adatbankjából nem vehetünk fel segélykölcsonnt. Erdemes viszont a nem szépirodalmi művek rokonságát tanulmányozni. Azt hihetnénk, hogy ezek nagyobbrészt hasonló ismeretterjesztő művek. A kép ez esetben sem felel meg a várakozásnak. A 17 társadalomtudományi ismeretterjesztő mű rokonságának 80%-a, a 11 természettudományi ismeretterjesztő mű vonzottjainak 55%-a szépirodalmi mű. Tudjuk már más kutatásokból és a mindennapi könyvtári tapasztalatból, hogy az irodalmi és az ismeretterjesztő művek nem tekinthetők „két szomszédvár”-nak az olvasmányszerkezetben, s — bár ezzel még a vizsgálatok alig foglalkoztak — több-kevesebb kölcsönhatás feltételezhető közöttük. A 28 ismeretterjesztő mű rokonai között leggyakrabban szereplő irodalmi művek a következők: Werfel: *A Musza Dagh* negyven napja (6 esetben), Karinthy: *Utazás a koponyám körül* (4), Fekete István: *Lutra* (4), Th. Mann: *A varázshegy* (4), Illés: *Kárpáti rapszódia* (3), Voltaire: *Candide* (3), Kuncz: *Fekete kolostor* (3), valamint Solohov, Martin du Gard, Passuth, Karinthy és Gorkij művei két-két esetben. Az ismeretterjesztő művekkel rokon irodalmi művek többsége tehát értékes mű, ami viszont arra mutat, hogy az értékes irodalmi és az ismeretterjesztő művek olvasóinak köre esik inkább egybe, semmint a lektűr és az ismeretterjesztő művek olvasóié. Sajnálhatjuk, de nem kérhetjük számon a művészetszociológiai kutatást folytató *Gondos Ernőtől*, hogy csak kb. harminc „non-fiction” művet vett fel listájára. Ennek a néhány műnek az „anyakönyvi adatai” is sok újat elmondanak az olvasmányszerkezetek rejtettebb zugairól, s egyben felhívják a figyelmet az ismeretterjesztő művek és a szépirodalom olvasása közötti összefüggések kutatására.

Csupán néhány összefüggést emeltem ki a rendezett adatsorok témáiból. Kérem a könyvtárosokat, akiknek *Gondos Ernővel* együtt ezt a „rendhagyó” kutatási jelentést ajánlottuk, hogy folytassák ezt az elemző olvasást, *vessék össze a táblázatokba sűrített tényeket tapasztalataikkal, lépjenek a kutató társszerzőivé, hogy ne csak olvassák, használják is ezt a kiadványt.* (Népművelési Propaganda Iroda, 1971. 485 l. 74 Ft)

Kamarás István

Imets László
metszete